

Zenon Uchnast

Ku psychologii personalistycznej

Studia Psychologica nr 3, 83-89

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZENON UCHNAST

KU PSYCHOLOGII PERSONALISTYCZNEJ

Towards personalistic psychology

Abstract

In 1990s The Institute for Personalist Psychology (IPP) was founded at Franciscan University of Steubenville (USA), with James DuBois, an assistant professor at the International Academy of Philosophy in Liechtenstein, as the first director. This inspiring international initiative has some frame of references in the person-centered approaches of William Stern, Gordon Allport, and Rollo May. A special attention is drawn to the following list of philosophical principles of IPP: The nature of evidence, human beings as personal beings, the spiritual dimension of human persons, the objectivity of value, rationality, human freedom, moral responsibility, the religious dimension, the limitations of human persons, society and the family.

Ponad sześć lat temu została podjęta inicjatywa powołania przy Franciszkańskim Uniwersytecie w Steubenville (USA) Instytutu Psychologii Personalistycznej. Pojawienie się tej inicjatywy i sposób jej realizacji wydaje się bardzo podobny do tworzącej się w końcu lat pięćdziesiątych orientacji humanistycznej w psychologii. W celu zapewnienia rozwoju tej orientacji psychologii w środowisku akademickim, z inicjatywy Abrahama Masłowa i Clark Moustakas, powołano do istnienia w 1961 r. *the American Association for Humanistic Psychology* przy Brandeis University (USA).

W miarę poszerzania się zakresu oddziaływania postulatów i założeń psychologii humanistycznej coraz częściej akcentuje się zarówno potrzebę uwzględniania osobowych aspektów doświadczenia i zachowania jednostki ludzkiej zarówno w psychologii stosowanej, jak i w psychologii ogólnej. Na aktualność i podstawowy charakter tej problematyki zwracałem wielokrotnie uwagę (Uchnast, 1983, 1990, 1997). Niemniej zauważyć można u wielu psychologów przejawy tendencji do zawężania znaczenia osobowych aspektów ludzkiego funkcjonowania jedynie do tego, co subiektywne, osobiste, prywatne, będące przedmiotem treści samoświadomości.

Znaczące wydaje się to, iż Gordon Allport (1953), prekursor wielu założeń psychologii humanistycznej, poszukując teoretycznych podstaw dla psychologii osoby (*person-centered*) zwrócił uwagę na oryginalne i szczególne inspirujące znaczenie prac Williama Sterna (1871-1938).

1. WILLIAMA STERNA PSYCHOLOGICZNA KONCEPCJA OSOBY

Stern (1923, 1930), twórca koncepcji krytycznego personalizmu, nawiązując do prowadzonych przez siebie dzienników obserwacji procesu rozwoju wła-

snych dzieci, stwierdzał, iż na bazie tego bezpośredniego doświadczenia uświadomił sobie podstawowy personalistyczny fakt, iż osoba jawi się jako *unitas multiplex*, która kształtuje się w procesie interakcji z otoczeniem. Z jednej strony otoczenie jest dla osoby zbiorem przedmiotów i zdarzeń jako „nie-ja” (*Auswelt*), a z drugiej strony, jest ono „światem otaczającym” (*Umwelt*), który umożliwi rozwój sprawności i skuteczność własnego działania. Dlatego też Stern wskazywał na pozytywną współodpowiedniość (*convergence*) i celowościowy charakter relacji zachodzących między osobą a jej otoczeniem.

Przyjmując pojęcie osoby, jako podstawowy wyznacznik psychologicznej perspektywy badawczej, Stern (1938) określił je w sposób następujący: „Osoba jest żyjącą całością, indywidualną, jedyną, dążącą do celów, zwartą w sobie, a jednocześnie otwartą na otoczenie; jest zdolna do posiadania doświadczeń” (s. 70)*.

Komentując znaczenie poszczególnych elementów powyższego określenia Gordon Allport (1953) wyrażał się z dużym uznaniem o oryginalności zawartej w nim psychologicznej koncepcji osoby. Przy czym, zwrócił on szczególną uwagę na fakt, że wszystkie właściwości osoby, z wyjątkiem zdolności do „posiadania doświadczeń”, traktowane są przez Sterna jako przymusowe (*compulsory*), tj. jako wynik bądź mechanizmu biologicznego, bądź psychicznego. Tymczasem zdolność do „posiadania doświadczeń” wyznacza specyficzny charakter właściwej osobie wewnętrznej spójności i otwartości na otoczenie.

2. GORDONA ALLPORTA KONCEPCJA OSOBOWYCH ASPEKTÓW OSOBOWOŚCI

Pewne istotne elementy psychologicznej analizy osobowej zdolności do posiadania doświadczenia Allport (1955/1988) uwzględnił we własnej koncepcji rozwoju osobowości, jako procesu stawania się (*becoming*) indywidualnością poprzez aktualizację tego, co najbardziej osobiste (*proprium*). Allport wyróżnił osiem następujących funkcji *proprium*: poczucie własnego ciała, poczucie tożsamości, miłość własna, rozszerzone „ja”, bycie racjonalnym, obraz własnej osoby, dążenia osobiste i podmiot poznania. Przy czym, tę ostatnią funkcję *proprium* – bycie podmiotem poznania – Allport (1988, s. 46ns.) uznał za centralną i najbardziej osobistą funkcję jaźni.

Szczególnie znaczące jest to, iż Allport uznał podmiotową poznawczą funkcję *proprium* za pierwotną i centralną funkcję ludzkiej osobowości. Jej rozwój, zdaniem Allporta, warunkuje takie współdziałanie wszystkich funkcji osobowości, iż ostatecznie człowiek jako żyjąca całość, konkretna osoba ludzka, ma poczucie bycia podmiotem działania.

3. ROLLO MAYA KONCEPCJA OSOBOWEJ SAMOŚWIADOMOŚCI

Rollo May, promotor orientacji egzystencjalnej w psychologii i w psychoterapii amerykańskiej, ujmuje specyfikę ludzkiej osobowości również w aspekcie wy-

* Za Allportem (1960, s. 38): „The person is living whole, individual, unique, striving toward goals, self-contained and yet open to the world around him; he is capable of having experience.” Allport podaje również oryginalny tekst w języku niemieckim: „Die Person ist eine individuelle, eigenartige Ganzheit, welche zielstrebig wirkt, selbstbezogen und weltoffen ist; fähig ist zu erleben” (Stern, 1938).

różniających ją jakościowych cech ludzkiej świadomości. „Świadomość jest specyficznie ludzką formą uprzytomniania sobie – jest swoiście ludzką zdolnością nie tylko do poznania czegoś, ale poznania, że poznaję, to znaczy doświadczenia siebie jako podmiotu w odniesieniu do przedmiotu albo jako «ja» w odniesieniu do «ty». Erwin Straus jest autorem rozprawy o nieprzemijającej wartości, zatytułowanej *The Upright Posture* (...) kiedy człowiek staje na dwóch nogach, prostuje się i patrzy, [nie tylko czuje na odległość, jak np. pies, ale również] uświadamia sobie odległość między nim a światem. Uważam, że ów dystans wiąże się ze świadomością. (...) To samo zjawisko sprawia, iż człowiek jest bytem pytającym. Nie moglibyśmy pytać, gdybyśmy nie uświadamiali sobie dystansu między nami a światem”. (May, 1973, s. 139ns.)

Specyficznie ludzka zdolność do refleksyjnego dystansu w stosunku do siebie i otaczającego świata, zdaniem Maya, ma swe podstawy w pierwotnej zdolności, „dzięki której ktoś wie, że nie jest sumą cech, sposobów zachowania czy ról społecznych, ale że jest on tym, który ma te cechy i pełni dane role” (1958, s. 64). May (1973) poddał szczegółowej analizie zdolność, dzięki której jednostka ludzka wie, że nie jest ani „czystym podmiotem” (czystą wolnością), ani „czystym przedmiotem” (stanem czystego zdeterminowania), lecz raczej osobą, która ma możliwość oscylacji między jednym a drugim sposobem doświadczania siebie. W tym też kontekście May formułuje podstawowe psychologiczne pytanie problemowe: „Czy owa dialektyczna zależność między doświadczającą osobą jako podmiotem a doświadczającą osobą jako przedmiotem nie stanowi w istocie właśnie świadomości? Proces oscylacji udostępnia mi możliwość – mogę między nimi wybierać, mogę obciążyć jedną albo drugą szalę wagi. (...) Moja wolność, w autentycznym sensie, tkwi nie w tym, że mogę żyć jako «czysty podmiot», ale raczej w mojej zdolności doświadczania obu stanów, życia w dialektycznej zależności” (May, 1973, s. 16).

Występujący w powyższej wypowiedzi termin „osoba” ma szczególne znaczenie. Zarówno doświadczenie możliwości „oscylacji”, jak i wybierania któregoś z „obu stanów”, w ujęciu Maya, stanowią o specyfice doświadczenia osobowego. Jego rozwój następuje w miarę różnicowania się doświadczenia siebie jako podmiotu i przedmiotu, jak również w wyniku wzrostu wewnętrznej spójności, którą May określa terminem „ja scentralizowane” (*centered-self*) (May, 1973, s. 16, 94). Dzięki tej szczególnej zdolności, jak stwierdza May: „Człowiek dysponuje zupełnie nowym wymiarem otwartości na świat, swobodą poruszania się w stosunku do przedmiotowego środowiska. Szczególnie ważne dla nas jest tutaj, że zdolność człowieka do uświadomienia sobie faktu, iż jest zarówno ograniczony, jak wolny, nadaje temu zjawisku autentyczny charakter dylematu, w obliczu którego trzeba podjąć decyzję, choćby tylko nie przyjęcia odpowiedzialności za wolność związaną z tą otwartością na świat” (1973, s. 19).

Wyróżniając zatem osobowe aspekty w psychologicznej analizie ludzkiego doświadczenia, zwraca się szczególną uwagę nie tyle na treść przedmiotu doświadczania, ile raczej na specyficzny dla człowieka sposób doświadczania. Zaproponowana przez Maya analiza specyfiki ludzkiego doświadczenia, wyrażanego w terminach „ja jestem”, prowadzi nie tyle do ujęcia zdolności do uświadomienia świata zewnętrznego, lecz również do odkrycia zdolności bycia pod-

miotem układu relacji podmiot-przedmiot. W związku z tym May (1958, s. 46) akcentował, iż pełne doświadczenie własnego istnienia (*sense of being*) wyraża się nie tyle w doświadczeniu ja jestem podmiotem, ale raczej w doświadczeniu ja jestem tym, który potrafi, między innymi, doświadczyć siebie jako podmiot i przedmiot tego, co się zdarza.

Przyjęte przez Maya psychologiczne znaczenie doświadczenia ześrodkowanego „ja” można by traktować zamiennie z terminem osobowe ja. Zdaniem bowiem Maya, możliwość doświadczenia bycia ześrodkowanym ja, jak wyżej zaznaczono, jest podstawą tej zdolności, dzięki której jednostka wie, że nie jest jedynie sumą cech lub określonych sposobów zachowania się, ale ma możliwość samookreślania się, kształtowania własnej twarzy, nawiązywania właściwych sobie kontaktów z innymi ludźmi, stawiania się osobą.

Nadto, zdolność bycia osobowym podmiotem ujawnia się, gdy człowiek nie tylko doświadcza, że istnieje-w-świecie, ale również, że ma świat: „Ja jestem tym, który ma ten świat i który w nim działa” (May, 1973, s. 141). Jest to specyficzny rodzaj ludzkiej aktywności wewnętrznej, warunkującej rozwój poczucia wolności, które, jak stwierdza May (1973, s. 16, 94), z natury rzeczy można umiejscowić tylko w podmiocie działającym jako całość. Wydaje się, iż te aspekty ludzkiej aktywności miał na uwadze May (1995, s. 17), gdy określał ludzkie bycie osobą jako indywidualną strukturę możliwości.

4. PROGRAM BADAWCZY INSTYTUTU PSYCHOLOGII PERSONALISTYCZNEJ

Instytut Psychologii Personalistycznej (IPP) powstał przy współpracy psychologów z dwu uczelni: Międzynarodowej Akademii Filozofii w Księstwie Liechtenstein i z Franciszkańskiego Uniwersytetu w Steubenville (USA). Siedzibą IPP jest Steubenville, a jego pierwszym dyrektorem jest James M. DeBois, psycholog z Księstwa Liechtenstein, wydawca *The Nature and Tasks of a Personalist Psychology*.

Informacje o działalności IPP można zaczerpnąć z opublikowanych materiałów z drugiej konferencji naukowej IPP nt.: *Moral Issues in Psychology. Personalist Contributions to Selected Problems*, która odbyła się w 1995 r. w Uniwersytecie Dallas w Irving, Texas.

Organizowane przez IPP konferencje, wydawane publikacje naukowe, programy nauczania i prace badawczo-naukowe mają na celu dookreślenie merytorycznej prawdziwości i wiarygodności sformułowanych przez założycieli IPP dziesięciu założeń filozoficznych. Założenia te zostały opublikowane przez DuBois w formie aneksu do materiałów ze wspomnianej wyżej konferencji.

Sformułowane przez IPP założenia podejścia personalistycznego wydają się szczególnie interesujące z uwagi na całościowe i jednocześnie syntetyczne ujęcie istotnych aspektów postulowanego podejścia w psychologii teoretycznej i stosowanej. Wszystkie dziesięć założeń podejścia personalistycznego, praktykowanego przez IPP, prezentują kolejno poniżej.

1. Natura oczywistości. Mając na uwadze złożoność ludzkiego bytu oraz ograniczenia właściwe badawczym procedurom naukowym, postuluje się stosowanie wielu i różnorodnych metod badania osoby ludzkiej. Postulat ten zo-

bowiązuje psychologa do poszerzania kryteriów oczywistości i uznawania różnych sposobów określania stopnia wiarygodności i rzetelności formułowanych stwierdzeń. W związku z czym zasadnym jest korzystanie z filozoficznych metod badawczych w szczególności, gdy ktoś zamierza poddać metodycznej analizie specyficznie ludzkie zjawiska, takie jak miłość, wolność, działania etyczne czy praktyki religijne.

2. Ludzki byt jest bytem osobowym. Istoty ludzkie to nie jedynie „wyższe zwierzęta”, ale winno się uwzględniać właściwy im osobowy wymiar. Za osoby uznaje się te istoty żyjące, które są w sposób naturalny i dla nich właściwy świadome, rozumne, wolne, odpowiedzialne, zdolne do wartościowania i do rozpoznania siebie jako podmiotu działania. Wprawdzie IPP przyjmuje, iż intelektualne zdolności i osobowość rozwijają się w ciągu całego życia, to jednak wszystkie istoty ludzkie uznaje się jako osoby.

3. Duchowy wymiar osoby ludzkiej. Uznanie osobowego wymiaru ludzkich istot skłania do traktowania ich nie tylko jako byty fizyczne, ale również duchowe, które mogą przekraczać, występujący w świecie materialnym, determinizm przyczynowo-skutkowy i zachować swą tożsamość, która inną niż tożsamość ich ciał. Jakkolwiek uznaje się również, iż aktywność osoby uwarunkowana jest aktywnością jej mózgu i ciała, to jednak osoby nie są identyfikowane z właściwościami fizycznymi ich ciała czy z procesami fizjologicznymi.

4. Obiektywny charakter wartości. Ludzkie istoty są zdolne do bycia motywowanymi przez dobra i wartości, które nie są wytworzone przez siebie (subiektywne), ale raczej są one odkrywane jako obiektywnie istniejące. Dobra te mogą nadawać sens życiu ludzi, jak również mogą stawiać im wymagania odnośnie do sposobu zachowania się. W szerokim znaczeniu, życie moralne polega na zgodności ludzkich działań z wartościami uporządkowanymi hierarchicznie. Celem poradnictwa jest nie tylko wejście w subiektywny świat pacjenta, ale również pomaganie mu w otwarciu się na wymogi realnego świata i adekwatnego postępowania w nim.

5. Racjonalność. Racjonalność ma źródłowe podstawy w zdolności osób do transcendowania siebie i adekwatnego odpowiadania na wyzwania rzeczywistości. W istocie racjonalność zakłada nie tylko zdolność do rozpoznania tego, co jest prawdziwe, ale również do rozpoznania tego, co jest dobre i wartościowe. Tego rodzaju zdolność osób stanowi również podstawę ich życia etycznego, w którym nie tylko nasze oceny, ale również działania powinny być zgodne z tym, co jest prawdziwe i dobre.

6. Ludzka wolność. Bez wolności nie byłyby w ogóle możliwe takie działania osoby jak: branie odpowiedzialności, składanie przyrzeczeń, bezinteresowna miłość innej osoby i wiele innych działań. Bynajmniej nie neguje się faktu, że pewne zachowania ludzkie są przymusową reakcją na nieuświadomione determinanty, ale również dostrzega się, że pewne ludzkie czynności, i to te szczególnie znaczące, są dobrowolne.

7. Moralna odpowiedzialność. Odpowiedzialność osoby ludzkiej ma podstawy w jej zdolności do wartościowania i wolnego działania. Dlatego też właściwe jest przypisywanie osobom ludzkim bądź poczucia winy, bądź poczucia dumy z własnych działań. Przyjmuje się również, iż bywają nieadekwatne czy patologiczne

poczucia winy czy powinności. Wówczas należy je diagnozować jako takie i podejmować próby ich terapii. Postuluje się jednak wspomaganie wzrostu wrażliwości na przejawy adekwatnego (realnego) poczucia winy oraz autentycznej otwartości na przebaczenie i naprawę wyrządzonej krzywdy.

8. Religijny wymiar. Religijne przekonania i praktyki nie traktuje się jako wynik patologicznych potrzeb, ani jako przejaw przesądów czy prymitywnego myślenia. Może się bowiem zdarzyć, że osoba niereligijna nie potrafi znaleźć adekwatnej odpowiedzi na większość podstawowych pytań dotyczących natury i sensu ludzkiego życia, na które udziela odpowiedzi religia. Akcentuje się zatem, że w zdrowym życiu indywidualnym i społecznym praktyki religijne mają właściwe sobie miejsce. Zwraca się jednak uwagę, by nie promować którejs z religii jako jedynie prawdziwej.

9. Ograniczenia osoby ludzkiej. Realistyczna ocena skuteczności poradnictwa i badań psychologicznych skłania do uznania faktu, że wzrost liczby sesji poradzianych czy technik socjoterapeutycznych nie zapewni jednostce wolności od błędnych rozwiązań problemów osobistych i moralnych. Ludzka istota jest z natury niedoskonała, ludzkie uzdolnienia mają właściwe sobie ograniczenia.

10. Społeczeństwo i rodzina. Istota ludzka jest z natury społeczna; rozwija się intelektualnie, duchowo, emocjonalnie i moralnie w zróżnicowanych społecznie środowiskach. IPP przyjmuje, iż rodzina, łącznie z matką i ojcem, stanowi dla osobowego rozwoju najbardziej podstawową strukturę społeczną. Przypadki śmierci, rozwodu, nieoczekiwanej ciąży, obciążające nałogi itp. znacznie utrudniają realizację tego ideału, ale mimo to pozostaje ideałem wzajemne ofiarne oddanie się sobie mężczyzny i kobiety. Zaznacza się, iż stwierdzenie to nie ma bynajmniej politycznych odniesień, ale raczej traktowane jest jako psychologiczny fakt i przedmiot inspiracji dla doradców prowadzących indywidualne, małżeńskie czy rodzinne poradnictwo.

Podsumowując można by stwierdzić, iż prezentowane założenia podejścia personalistycznego IPP zostały sformułowane w celu dookreślenia ideowych założeń programów działań tegoż instytutu. Jednak mogą one okazać się również bardzo inspirujące i pomocne w dookreślaniu się coraz częściej postulowanej psychologii osoby, która jest szczególnie pilnym wyzwaniem dla tych środowisk, w których psychologia humanistyczna nie spełniła oczekiwań i nadziei. Z drugiej strony, potrzeba ciągłego dookreślania teoretycznych i metodologicznych podstaw dla psychologii osoby znajduje uzasadnienie w prezentowanych pracach wybitnych psychologów ubiegłego stulecia.

BIBLIOGRAFIA

- Allport, G.W. (1953). The psychological nature of personality. *The Personalist*, 34, 347-357.
- Allport, G.W. (1960). *Personality and social encounter. Selected essays*. Boston: Beacon Press.
- Allport, G.W. (1988). *Osobowość i religia*. Warszawa: IW Pax.
- DuBois, J.M. (wyd.). *Moral issues in psychology. Personalist contributions to selected problems*. Lanham, Maryland: Univ. Press of America. (Appendix: Philosophical Principles of the Institute for Personalist Psychology, 173-174)

- May, R. (1958). The origins and significance of the existential movement in psychology. W: May, R., Angel, E. & Ellenberger, H.F. (red.). *Existence – A new dimension in psychiatry and psychology*. New York: Basic Books, 3-36.
- May, R. (1973). *Psychologia i dylemat ludzki*. Warszawa: IW Pax.
- May, R. (1995). *O istocie człowieka. Szkice z psychologii egzystencjalnej*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Stern, W. (1923). *Person und Sache. System des kritischen Personalismus*, t. 2. *Die menschliche Persönlichkeit*. Leipzig: Barth.
- Stern, W. (1930). *Selbstdarstellung*. W: Murchison, C. (red.). *A history of psychology in autobiography*. Worcester, MA: Clark University Press, 335-388.
- Stern, W. (1938). *General psychology from the personalistic standpoint*. New York: Macmillan.
- Uchnast, Z. (1983). *Humanistyczna orientacja w psychologii osobowości*. Lublin: RW KUL.
- Uchnast, Z. (1990). Problem podmiotowości w ujęciu psychologicznym, *Przegląd Psychologiczny*, 33, 1, 41-57.
- Uchnast, Z. (1997). Prężność osobowa: Empiryczna typologia i metoda pomiaru. *Roczniki Filozoficzne*, z. 4, 27-50.